

PERSONEELSTEKORT BEDRIJVEN LOOPT VERDER OP

Conjunctuurenquête Nederland
Vierde kwartaal 2018

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

MKB
Nederland

V N O N C W

KVK

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het vierde kwartaal 2018.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het 'Ondernemersvertrouwen Nederland'. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van het CBS, KVK, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven

een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samentelling van secties A Landbouw, bosbouw en visserij, B Winning van delfstoffen, C Industrie, F Bouwnijverheid, G Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, H Vervoer en opslag, I Logies-, maaltijd- en drankverstreking, J Informatie en communicatie, L Verhuur van en handel in onroerend goed, M Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, N Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, R Cultuur, sport en recreatie, S Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand oktober 2018.

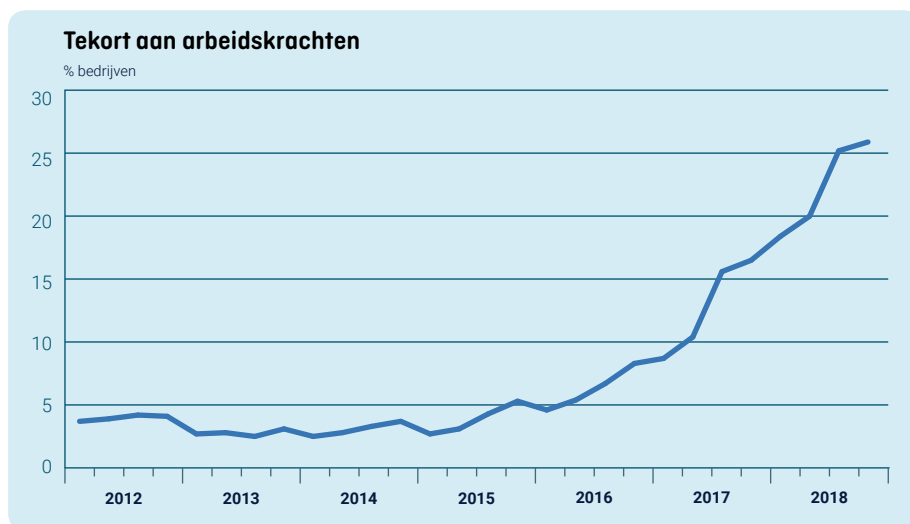
Dit rapport is gepubliceerd op 15 november 2018. Het rapport van de Conjunctuurenquête eerste kwartaal 2019 wordt naar verwachting op 14 februari 2019 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/ Alle cijfers die in deze Conjunctuurenquête Nederland staan, zijn te vinden op <https://opendata.cbs.nl>

Personeelstekort loopt verder op

De ondernemers in het niet-financiële bedrijfsleven ondervinden in toenemende mate belemmeringen als gevolg van een tekort aan arbeidskrachten. Aan het begin van het vierde kwartaal werd 26 procent van de bedrijven in het niet-financiële bedrijfsleven belemmerd bij het uitoefenen van de bedrijfsactiviteiten door een tekort aan arbeidskrachten. De groep bedrijven die hiervan melding maakt, is in de afgelopen periode onafgebroken gegroeid. Begin 2016 werd een tekort aan arbeidskrachten nog slechts door minder dan vijf procent van de bedrijven genoemd als belemmerende factor. Sindsdien is het aantal bedrijven met personeelstekort gegroeid tot 26 procent aan het begin van het vierde kwartaal.

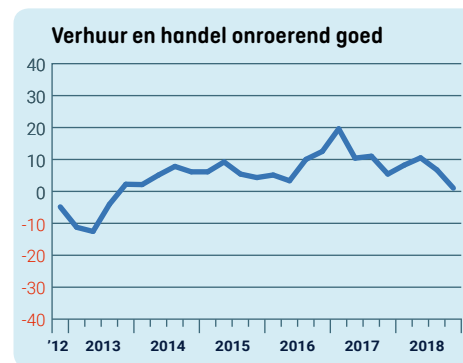
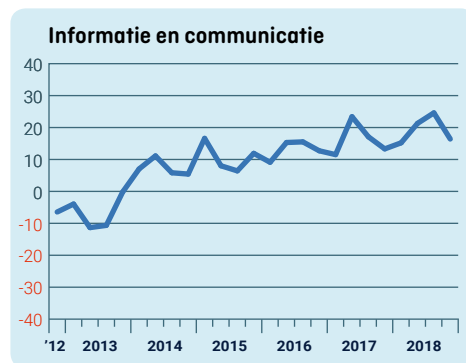
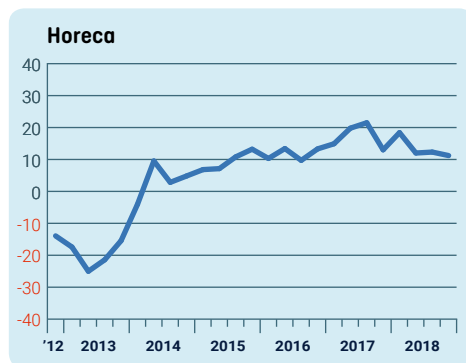
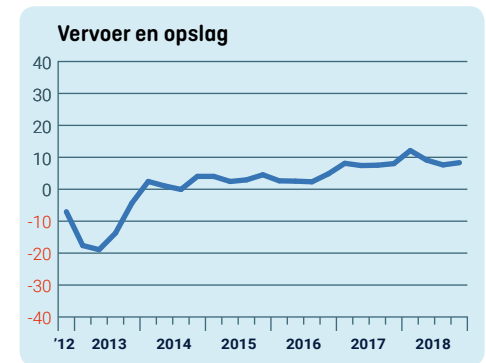
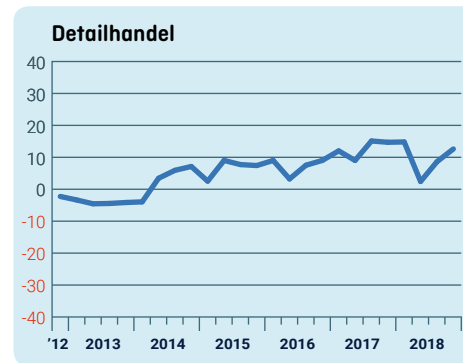
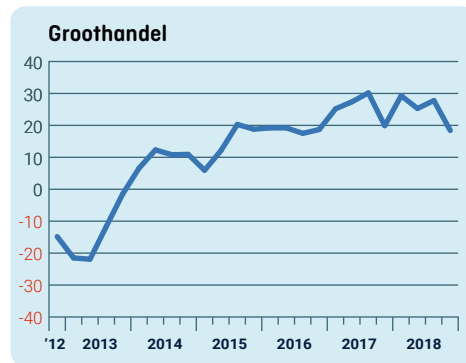
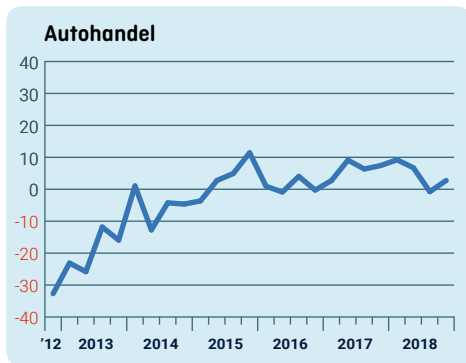
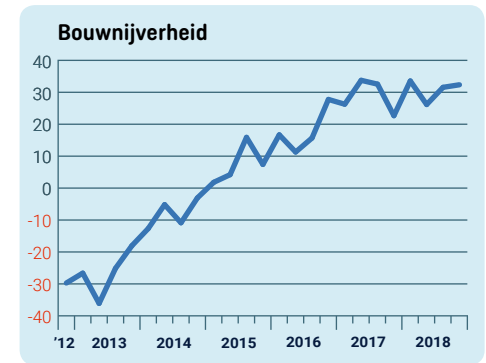
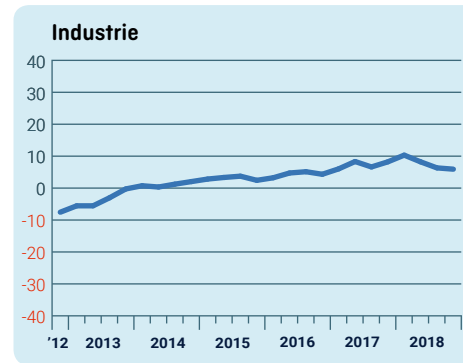
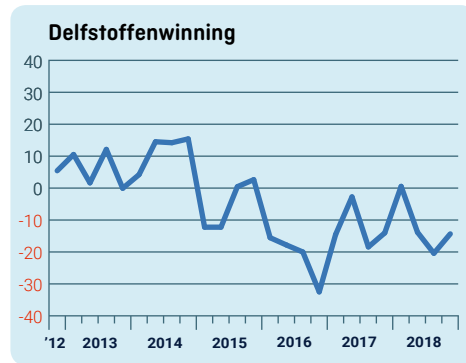
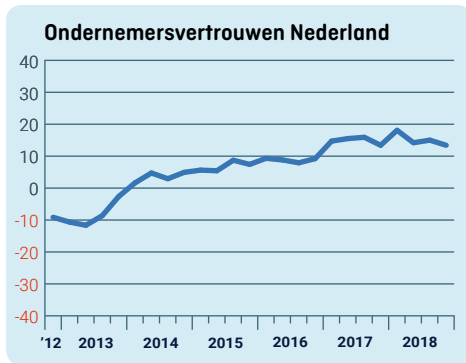
Verder in deze rapportage

Ondernemers nog steeds positief	5
Dashboard toont minder positief beeld	7
Uitgelicht: verwachtingen voor 2019	8
Uitgelicht: sector vervoer en opslag	9
Regionale verwachtingen	11

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland en VNO-NCW

Ondernemersvertrouwen per sector Uitkomsten vierde kwartaal 2018

Ondernemers nog steeds positief

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland, staat aan het begin van het vierde kwartaal op 13,4. Daarmee ligt de indicator weliswaar iets lager dan in het derde kwartaal van 2018, maar nog steeds op een historisch hoog niveau.

Voor het achtste kwartaal op rij bevindt het ondernemersvertrouwen zich boven de 10. In het eerste kwartaal van 2018 bereikte het met 18,9 het hoogste niveau sinds de start van de meting in 2008. Net als in de voorgaande acht kwartalen zijn de ondernemers in de bouwnijverheid het meest gunstig gestemd. In de delfstoffenwinning is het ondernemersvertrouwen negatief. De ontwikkelingen van het ondernemersvertrouwen ten opzichte van het vorige kwartaal verschilt per sector.

Bouwbedrijven meest gunstig gestemd

Aan het begin van het vierde kwartaal komt het ondernemersvertrouwen in de bouw uit op 33,3. Daarmee is het ondernemersvertrouwen in deze sector voor het negende kwartaal op rij het hoogst van alle sectoren. Ten opzichte van het voorgaande kwartaal nam het ondernemersvertrouwen in de bouw licht toe met 0,8 punt. De toename van het ondernemersvertrouwen is het gevolg van een lichte toename van de gerealiseerde productie in het afgelopen kwartaal en iets positievere verwachtingen over de personeelssterkte. Het oordeel over de orderpositie daarentegen is iets minder positief.

Vertrouwen bij groothandelaren gedaald, maar blijft hoog

Het vertrouwen in de sector van de groothandel nam in het vierde kwartaal met ruim 9 punten af ten opzichte van het derde kwartaal en kwam uit op 18,4. Met deze stand komt de groothandel na de bouw en de sector specialistische zakelijke diensten nog

altijd op plaats drie. De afname is vooral zichtbaar in de ontwikkeling van de omzet in het afgelopen kwartaal, maar ook de omzetverwachting en de ontwikkelingen van het economisch klimaat dragen bij aan de daling van het ondernemersvertrouwen in deze sector.

Toename vertrouwen in detailhandel

Het ondernemersvertrouwen in de detailhandel is toegenomen van 8,6 in het derde kwartaal naar 12,6 in het vierde kwartaal. Daarmee herstelt het vertrouwen zich hier verder na de forse daling in april van dit jaar. Met name de gerealiseerde omzet verbeterde en ook over de verwachtingen van de omzet in het vierde kwartaal en het oordeel over de voorraden waren de ondernemers positiever.

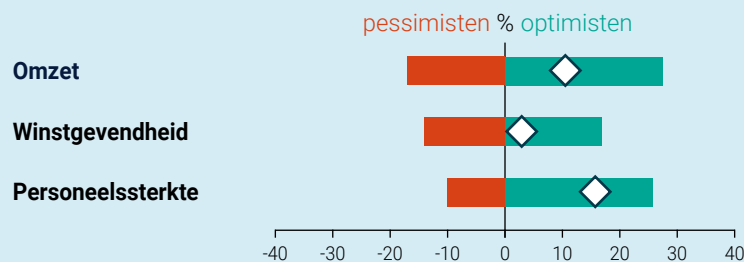
Ondernemersvertrouwen in delfstoffenwinning negatief

In de delfstoffenwinning is het ondernemersvertrouwen nog altijd het laagst. Het vertrouwen in deze sector is licht verbeterd van -20,5 aan het begin van het derde kwartaal naar -14,4 aan het begin van het vierde kwartaal. De delfstoffenwinning is de enige sector waar de pessimisten de overhand hebben. Sinds begin 2016 is de delfstoffenwinning de sector waar het ondernemersvertrouwen het laagst is. Het ondernemersvertrouwen in deze sector is samengesteld uit de verwachte productie in het vierde kwartaal, het oordeel over de orderpositie en de ontwikkeling van het economisch klimaat in het afgelopen kwartaal. Alleen de indicator van de verwachte productie is positief.

Dashboard Conjunctuurenquête Nederland

Uitkomsten vierde kwartaal 2018

Ontwikkelingen - derde kwartaal

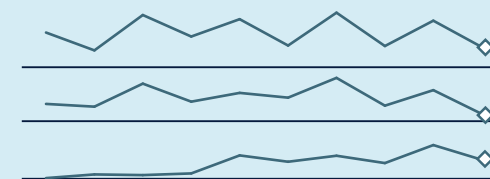
◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar)

10,5 ↓ (11,4)

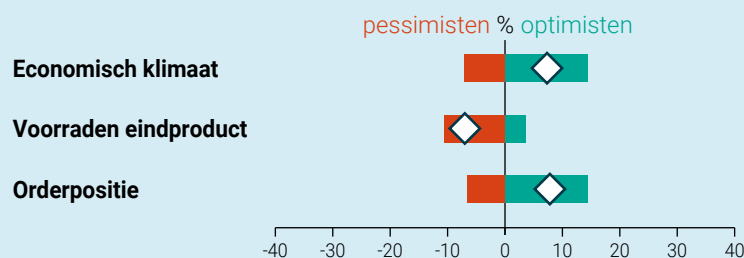
2,9 ↓ (9,4)

15,7 ↑ (15,1)

Laatste 10 kwartalen (2016-3 t/m 2018-4)

Beoordelingen van de ondernemer Begin vierde kwartaal

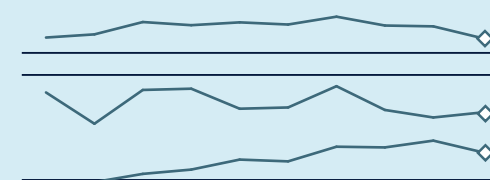
◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar)

7,3 ↓ (15,4)

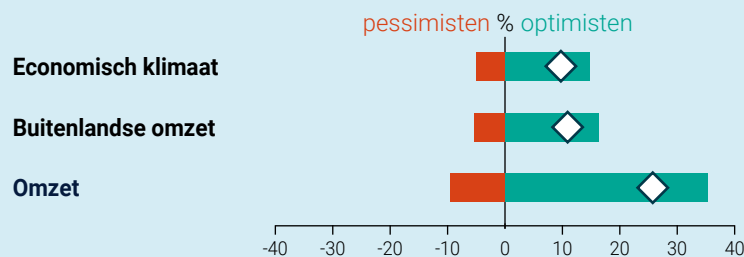
-7,0 ↓ (-6,6)

7,8 ↑ (5,2)

Laatste 10 kwartalen (2016-3 t/m 2018-4)

Verwachte ontwikkelingen vierde kwartaal

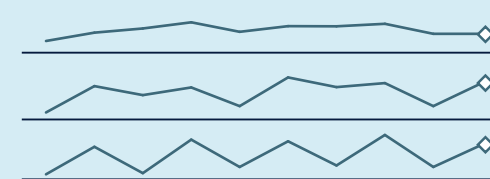
◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar)

9,7 ↓ (14,3)

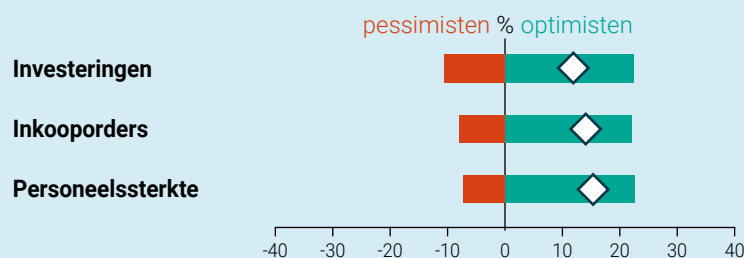
10,9 ↓ (12,6)

25,7 ↓ (27,8)

Laatste 10 kwartalen (2016-3 t/m 2018-4)

Verwachte bedrijfsvoering vierde kwartaal

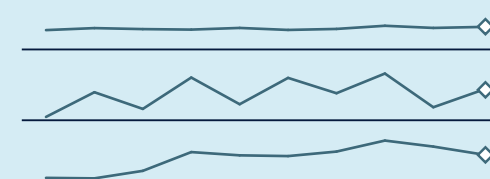
◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar)

11,9 ↑ (10,1)

14,0 ↓ (17,7)

15,3 ↑ (14,6)

Laatste 10 kwartalen (2016-3 t/m 2018-4)

Dashboard toont minder positief beeld

Het COEN-dashboard laat een minder positief beeld zien ten opzichte van een jaar geleden. Bij acht van de twaalf indicatoren is het oordeel minder gunstig. Bij vier indicatoren is het beeld beter dan dat van vorig jaar. Tegelijkertijd hebben de positief gestemde ondernemers bij de meeste indicatoren wel de overhand op de negatief gestemde ondernemers.

Ontwikkelingen vierde kwartaal

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp In de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat. **Staafdiagram** (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer. **Saldo** Het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven. **T.o.v. vorig jaar** Het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoeneffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering. **Lijndiagram** (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De zwarte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Ontwikkeling winstgevendheid flink lager dan vorig jaar

Over de ontwikkeling van de winstgevendheid zijn ondernemers aanzienlijk minder positief dan een jaar geleden. De winstgevendheid is bij per saldo 2,9 procent van de ondernemers verbeterd in het afgelopen kwartaal. Vorig jaar was dit 9,4 procent. De ontwikkeling van de omzet is net als in de voorgaande drie kwartalen een fractie lager ten opzichte van vorig jaar. Over de personeelssterkte denken ondernemers nagenoeg hetzelfde als vorig jaar.

Oordeel economisch klimaat minder positief

Ondernemers beoordelen het economisch klimaat minder positief dan een jaar geleden. Het aantal ondernemers dat per saldo zijn voorraden (te) groot vindt, is nagenoeg gelijk vergeleken met vorig jaar. Dat geldt zowel voor de industrie als voor de handel, de sectoren waarin deze vraag gesteld wordt. Het aantal ondernemers dat positief oordeelt over de orderpositie is, mede onder invloed van de bouw, ten opzichte van vorig jaar gestegen.

Verwachtingen vierde kwartaal minder positief

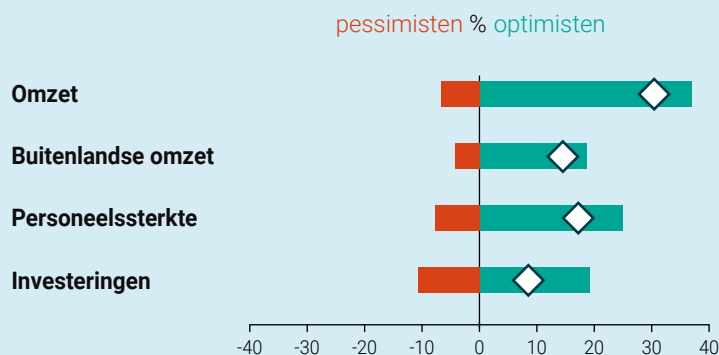
De verwachtingen voor het vierde kwartaal zijn minder positief dan vorig jaar. Vooral de verwachting over het economisch klimaat is lager (per saldo van 14,3 procent naar 9,7 procent). Per saldo is ongeveer 2 procent van de ondernemers minder positief over de verwachtingen voor de omzet en buitenlandse omzet dan een jaar geleden.

Verwachtingen bedrijfsvoering divers vergeleken met jaar geleden

In het komende kwartaal zullen de investeringen naar verwachting toenemen. Ondernemers zijn hierover iets positiever gestemd dan een jaar geleden. Ook de inkooporders en de personeelssterkte zullen naar verwachting toenemen. Over de inkooporders is het positieve sentiment onder ondernemers afgenomen ten opzichte van vorige jaar.

Uitgelicht Verwachtingen voor 2019

Dashboard
Conjunctuurenquête
Nederland:
verwachtingen voor
2019

◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar)

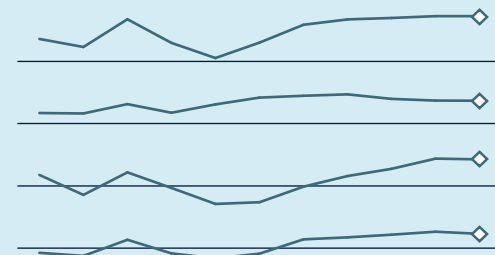
30,4 = (30,4)

14,5 ↓ (14,6)

17,2 ↓ (17,7)

8,5 ↓ (10,0)

Verwachtingen voor
'12 '13 '14 '15 '16 '17 '18 '19

Ondernemers positief over komend jaar

Ondernemend Nederland gaat het komende jaar positief tegemoet. Voor 2019 verwachten de ondernemers per saldo meer omzet, een uitbreiding van het personeelsbestand en hogere investeringsuitgaven dan in 2018.

Groei werkgelegenheid

Ondanks de tekorten aan arbeidskrachten waarmee bedrijven nu te kampen hebben, verwacht per saldo 17 procent van de ondernemers in 2019 meer personeel in dienst te hebben dan in 2018. Een kwart van de ondernemers voorziet groei, terwijl bijna 8 procent verwacht dat zij personeel zullen afstoten in 2019. Bij ruim twee derde van de bedrijven zal de werkgelegenheid naar verwachting niet of nauwelijks veranderen.

Omzetverwachtingen even positief als vorig jaar

Per saldo verwacht 30 procent van de ondernemers in 2019 een hogere omzet te behalen dan in 2018. Maar liefst 37 procent van de ondernemers voorziet in 2019 een

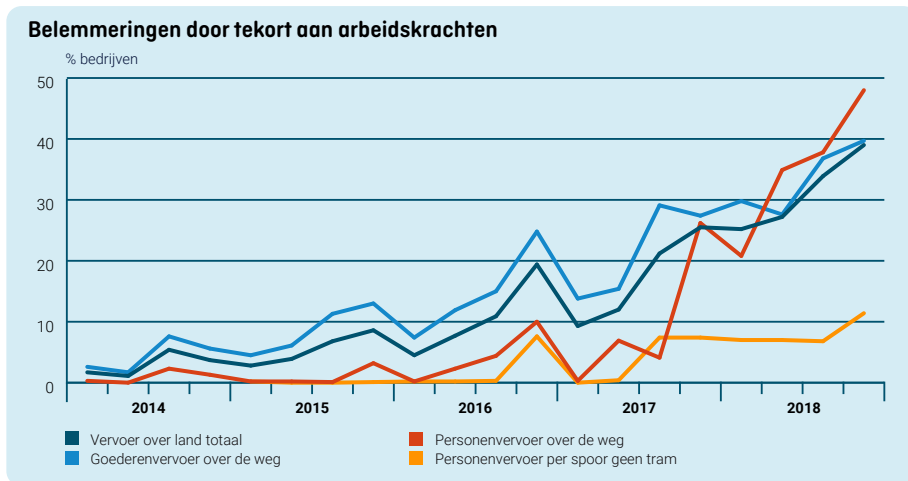
omzettoename, tegenover 7 procent van de ondernemers die een afname verwacht. Dit is vergelijkbaar met de verwachtingen een jaar geleden.

Ditzelfde geldt voor de buitenlandse omzet. Bijna 19 procent van de ondernemers voorziet een toename van de export in 2018, waar ruim 4 procent een afname verwacht. Per saldo verwacht 14,5 procent van de ondernemers een toename van de export.

Investeringsverwachtingen iets minder positief dan vorig jaar

De investeringsuitgaven zullen in 2019 bij ruim 19 procent van de bedrijven hoger uitvallen dan in 2018. Door ongeveer 11 procent van de ondernemers worden echter voor volgend jaar lagere uitgaven voorzien. Per saldo verwacht 8,5 procent van de ondernemers een toename van de investeringen. Bij 70 procent van de bedrijven zullen de investeringen ten opzichte van 2018 gelijk blijven.

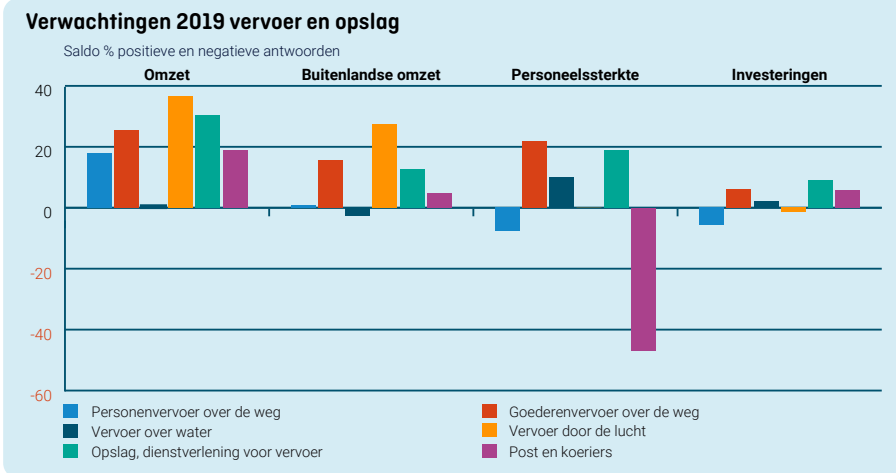
Uitgelicht Sector vervoer en opslag

Vervoersector loopt tegen personele krapte aan

De vervoersector over ondervindt de afgelopen 2 jaar steeds meer belemmeringen als gevolg van een tekort aan arbeidskrachten. De groei van economisch activiteiten vraagt om een toenemend transport van goederen en personen. De behoefte aan personeel stijgt daarmee navenant. Het bedrijfsleven in het personenvervoer per spoor ondervindt daarvan relatief de minste hinder. Het vervoer over de weg – of het nu personen- of goederenvervoer is – staat daarentegen voor steeds grotere uitdagingen om geschikte arbeidskrachten te vinden. Respectievelijk 48 en 40 procent van die ondernemers ervaart belemmeringen door een tekort aan personeel.

Ook in een andere sectoren van vervoer en opslag speelt dit probleem. Bijna de helft van de ondernemers in post- en koeriersdiensten ervaart deze belemmering. Voor ondernemers in opslag en dienstverlening voor vervoer is dit bij bijna een kwart van de bedrijven het geval. Ondernemers die actief zijn in vervoer door de lucht of over water melden met (respectievelijk 6 en 8 procent) relatief het minst belemmeringen door een tekort aan personeel.

Uitenlopende verwachtingen voor 2019

Binnen de sector vervoer en opslag verschillen de verwachtingen voor 2019. De verwachtingen over de omzet in 2019 zijn bij ondernemers in de luchtvaart per saldo het meest positief. Ondernemers in de scheepvaart zien de omzet volgend jaar vooral stabiliseren.

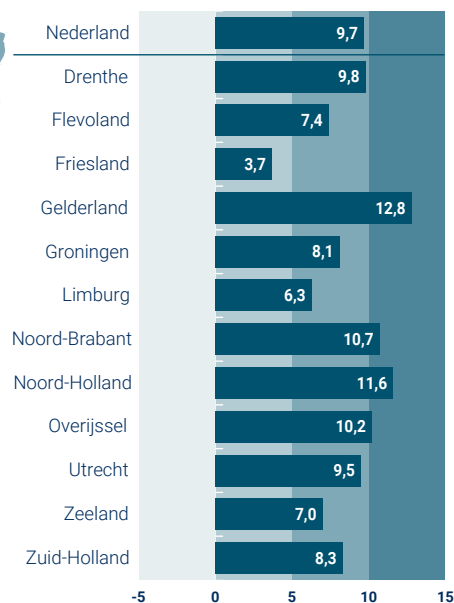
Een groot deel van de ondernemers in post- en koeriersdiensten verwachten in 2019 per saldo een inkrimping van het personeelsbestand. In mindere mate wordt ook door ondernemers in het personenvervoer over de weg afstoting van personeel verwacht. Ondernemers in goederenvervoer over de weg en opslag verwachten daarentegen meer personeel aan te nemen.

De investeringsuitgaven door de sector vervoer en opslag zullen in 2019 per saldo weinig toenemen. Een groot deel van de ondernemers voorziet dat de investeringen gelijk zullen blijven. Ondernemers in het personenvervoer over de weg voorzien een lichte daling van de investeringen.

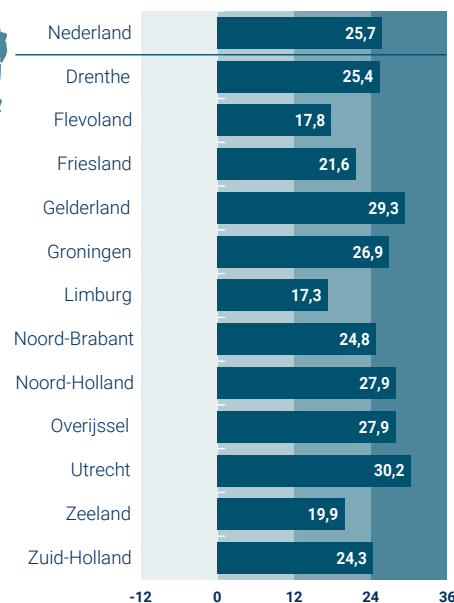
Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

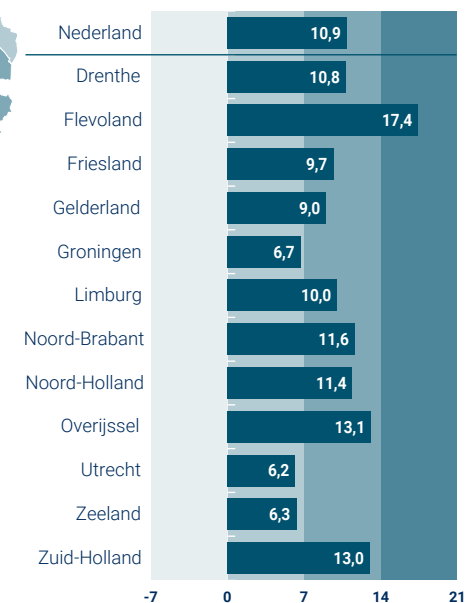
Economisch klimaat

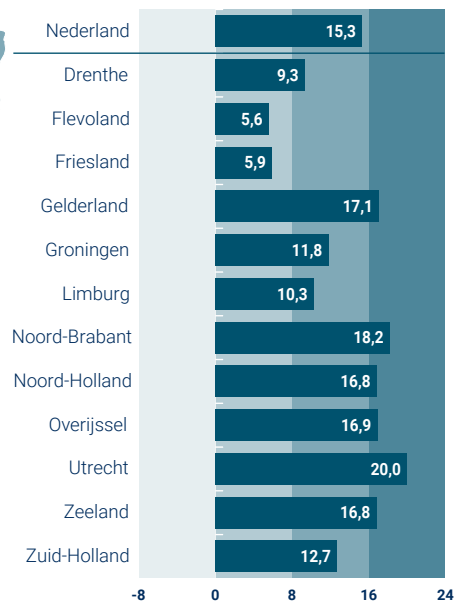
Omzet

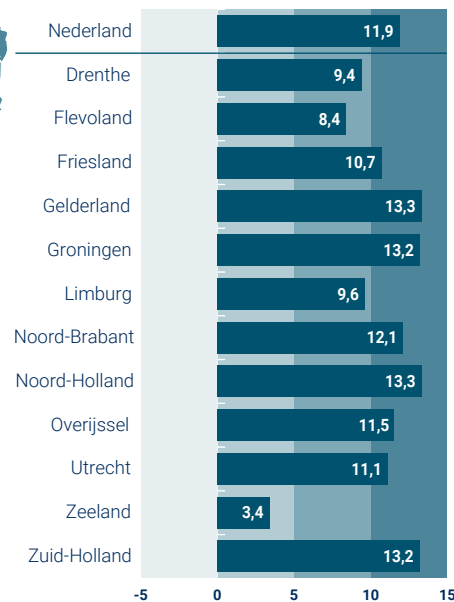
Buitenlandse omzet

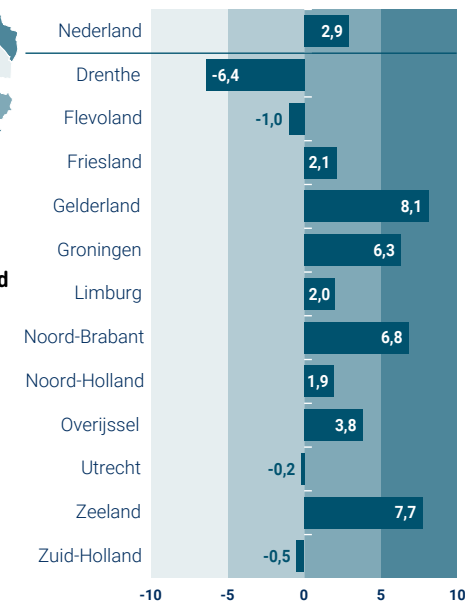
Personeelssterkte

Investerings

Ontwikkelingen winstgevendheid 3e kwartaal

Regionale verschillen bij verwachtingen van ondernemers

De resultaten van de conjunctuurenquête laten verschillen zien tussen de verschillende provincies.

Bij de zes indicatoren die hier worden belicht is de Gelderse ondernemer het meest positief over het economisch klimaat en verwachten hun collega's in Utrecht het vaakst een toename van hun personeelsbestand. Zeeland kent het kleinste aantal bedrijven met een verwachte toename van de investeringsuitgaven.

Ondernemers in Gelderland meest positief over economisch klimaat

Gelderse ondernemers zijn het meest positief over het economisch klimaat. Door per saldo 13 procent van de bedrijven in Gelderland werd een positief signaal afgegeven voor het laatste kwartaal van 2018. Ook Noord-Hollandse ondernemers zijn bovengemiddeld positief met per saldo 12 procent. In Friesland zijn de ondernemers het minst positief met per saldo 4 procent.

Goede omzetverwachtingen in Utrecht

In alle provincies zullen de omzetten in het vierde kwartaal naar verwachting hoger uitkomen dan in het derde kwartaal. Ondernemers in Utrecht zijn het meest positief. In die provincie verwacht per saldo 30 procent een hogere omzet te behalen. Op de voet gevolgd door de Gelderse ondernemers (29%). Ondernemers in Limburg hebben met per saldo 17 procent het kleinste percentage bedrijven dat omzettoename verwacht in het vierde kwartaal.

Ondernemers Flevoland positief over export

Over de exportverwachting zijn de ondernemers in Flevoland het meest positief. De buitenlandse omzet zal in het vierde kwartaal naar verwachting bij per saldo 17 procent

van de bedrijven hoger uitvallen dan in het derde kwartaal. Na Flevoland zijn ook de ondernemers in Overijssel en Zuid-Holland bovengemiddeld positief. Per saldo 13 procent van de ondernemers in die provincies voorzien exportgroei.

Utrechtse bedrijven meest positief over de werkgelegenheid

Bij per saldo 1 op de 5 bedrijven in Utrecht zal het personeelsbestand in de laatste maanden van dit jaar verder groeien. Ook in Noord-Brabant verwachten de ondernemers, met per saldo 18 procent, een uitbreiding van de werkgelegenheid. In alle provincies voorzien de ondernemers groei. In Friesland en Flevoland is de verwachting het minst hoog. In die provincies wordt de personeelsuitbreiding door per saldo 6 procent van de ondernemers verwacht.

In Zeeland minste aantal bedrijven met investeringsgroei

Landelijk gezien verwacht per saldo 12 procent van de bedrijven dat de investeringsuitgaven dit jaar hoger zullen uitvallen dan in 2017. Zeeuwse ondernemers blijven duidelijk achter met hun investeringsverwachting. Het percentage bedrijven dat een toename verwacht is met ruim 19 slechts 3 procentpunt groter dan de groep bedrijven met lagere investeringsverwachtingen (16%).

Winstgevendheid verbetert het meest in Gelderland

In Gelderland zag 8 procent van de bedrijven de winstgevendheid in het derde kwartaal toenemen. Het landelijk gemiddelde lag op 3 procent. Ook in onder andere Zeeland, Noord-Brabant en Groningen was er sprake van een bovengemiddelde verbetering van de winstgevendheid. In Drenthe echter zijn er meer ondernemers met een verslechtering van de winstgevendheid dan een verbetering (saldo -6%). Bij de bedrijven in Flevoland, Utrecht en Zuid-Holland veranderde de winstgevendheid nagenoeg niet.

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

	Ondernemersvertrouwen			Verwachtingen voor het eerste kwartaal niet seizoengecorrigeerd saldo percentage bedrijven			
	2018 2e kwartaal	2018 3e kwartaal	2018 4e kwartaal	Omzet	Personeel	Economisch klimaat	
Totaal bedrijfsleven	14,2	15,0	13,4	25,7	15,3	9,7	Totaal bedrijfsleven
Delfstoffenwinning	-13,9	-20,5	-14,4	25,1	-34,7	34,9	Delfstoffenwinning
Industrie	8,2	6,3	5,9	18,6	13,3	7,4	Industrie
Bouwnijverheid	27,1	32,5	33,3	37,2	26,8	13,3	Bouwnijverheid
Autohandel en -reparatie	6,7	-0,8	2,7	22,6	12,4	9,6	Autohandel en -reparatie
Groothandel	25,3	27,8	18,4	29,5	11,7	10,2	Groothandel
Detailhandel	2,4	8,6	12,6	41,1	20,1	11,6	Detailhandel
Vervoer en opslag	9,1	7,6	8,3	20,9	14,6	10,8	Vervoer en opslag
Horeca	12,0	12,3	11,2	-0,4	-3,6	4,0	Horeca
Informatie en communicatie	21,3	24,6	16,4	41,0	22,9	14,7	Informatie en communicatie
Verhuur en handel onroerend goed	10,5	6,7	1,0	0,8	15,2	-5,8	Verhuur en handel onroerend goed
Zakelijke dienstverlening	17,4	20,2	16,4	26,9	16,7	10,4	Zakelijke dienstverlening

Colofon

Uitgave

November 2018

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN.

Wilt u meer informatie?

Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl

088 570 70 70 - info@cbs.nl

**ondernemers
plein**

www.kvk.nl

088 585 15 85 - kennisdesk@kvk.nl

KVK

www.eib.nl

020 205 16 00 - eib@eib.nl

www.mkb.nl

www.vno-ncw.nl

070 349 03 49 - amirkhan@vnoncw-mkb.nl

V N O N C W

Meer informatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio (landsdeel/provincie/COROP)

Deze uitgave is te downloaden op:
www.ondernemersplein.nl/coen

